

The Need for Government Legal Protection of Family Privacy (Income on Family Protection in Cyberspace)

Saeedeh Tamizkar^{*1}

Seddeghe Mahdavi Kani²

1. Master of Family Law, Imam Sadegh University, Tehran

Email: tamizkar@isuw.ac.ir

2. Assistant Professor of Imam Sadegh University, Tehran

Email: s.mahdavi@isu.ac.ir

Abstract

The institution of the family as the holiest institution of the social system has been affected by the opportunities and challenges of the growth and expansion of cyberspace in the field of human life. Undoubtedly, passive exposure to emerging phenomena such as cyberspace can cause irreparable damage to society and consequently to the family; Therefore, the government needs to be a pioneer in managing cyberspace and guiding public opinion to make the best and maximum use of its opportunities. In the meantime, it should be noted that unbridled cyberspace will seriously pose challenges and threats to the family institution. Violating the family privacy and disorganizing it is the most fundamental challenge of cyberspace for the family institution. According to Islamic teachings, the principle of inherent human dignity, the principle of necessity of concealment and the principle of honor and dignity are the most important principles that govern family privacy, and any virtual action that violates these principles is a threat to the family system. . The public interest justifies the need for government intervention and protection of family privacy in cyberspace.

Keywords: Family, Government, Cyberspace, Family Privacy, Islam.

*. Date of Reception: 2020/04/26 , Date of Acceptation: 2020/08/07

ضرورت صیانت حقوقی دولت از حریم خصوصی خانواده (درآمدی بر صیانت از خانواده در فضای مجازی)

سعیده تمیزکار^{۱*}

صدیقه مهدوی کنی^۲

۱. کارشناسی ارشد حقوق خانواده، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران

Email: tamizkar@isuw.ac.ir

۲. استادیار دانشگاه امام صادق(ع)، تهران

Email: s.mahdavi@isu.ac.ir

چکیده

نهاد خانواده به‌عنوان مقدس‌ترین نهاد نظام اجتماعی تحت تأثیر فرصت‌ها و چالش‌های رشد و گسترش فضای مجازی در عرصه زندگی انسان‌ها قرار گرفته است. بی‌تردید، مواجهه انفعالی با پدیده‌های نوظهور همچون فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر جامعه و به‌تبع آن خانواده وارد کند؛ ازاین‌رو، می‌طلبد دولت پیشگام مدیریت فضای مجازی و هدایت افکار عمومی برای استفاده بهینه و حداکثری از فرصت‌های آن باشد. در این میان، باید توجه کرد که فضای مجازی افسارگسیخته به‌صورت جدی چالش‌ها و تهدیداتی برای نهاد خانواده در پی خواهد داشت. نقض حریم خصوصی خانواده و بی‌مسما کردن آن مبنایی‌ترین چالش فضای مجازی برای نهاد خانواده است. بر اساس آموزه‌های اسلامی اصل کرامت ذاتی بشر، اصل لزوم کتمان سر و اصل حرمت و احترام عرض و آبرو مهم‌ترین اصولی هستند که حاکم بر حریم خصوصی خانواده می‌باشند و هرگونه کنش مجازی که منجر به نقض اصول مذکور شود درواقع، تهدیدی علیه کیان نظام خانواده است. مصلحت عمومی ضرورت مداخله و صیانت دولت از حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی را توجیه می‌نماید.

کلیدواژه: خانواده، دولت، فضای مجازی، حریم خصوصی خانواده، اسلام.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۱۷

مقدمه

در نظام اجتماعی اسلام تشکیل و تقویت نهاد خانواده آثار و پیامدهای با ارزشی دارد. اطاعت و امتثال امر الهی (نور: ۳۲)، دستیابی به آرامش باطنی و تسکین روانی (روم: ۲۱)، حفظ دین و اجتناب از محرمات (کلینی، ج ۵، ص ۳۲۸)، اجرای سنت رسول خدا (ص) (مجلسی، ج ۱۰۰، ص ۲۲۰) و تولید نسل سالم و صالح (ابراهیم: ۳۹) از جمله کارکردهای اصلی نهاد خانواده در اسلام است. طبیعتاً تحقق این کارکردها و اهداف تابع شرایط و احوالی است. در این راستا، شناخت فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی نهاد خانواده همواره امری لازم و ضروری است. قاعدتاً دولت به‌عنوان مرجع عالی وضع و اجرای قانون نقش بنیادینی می‌تواند در تعالی یا اضمحلال نهاد خانواده ایفا نماید. بی‌تفاوتی دولت در نظام سیاسی اسلام نسبت به کانونی‌ترین نهاد اجتماعی - خانواده - تبعات جبران‌ناپذیری برای حفظ کیان نظام اجتماعی اسلام در پی خواهد داشت.

در حال حاضر، یکی از فرصت‌ها و چالش‌های جامعه مسلمانان ایران مسئله «فضای مجازی» است. رهبر معظم انقلاب در رابطه با اهمیت فضای مجازی می‌فرماید: «عرصه فضای مجازی یک عرصه‌ای است که دارای منافع بی‌شمار و دارای مضرات بی‌شمار است» (بیانات ۱۳۹۵/۶/۱۶). قاعدتاً استفاده حداکثری از منافع و اجتناب از مضرات آن، بدون در پیش گرفتن سیاست‌ها و برنامه‌هایی برای سالم‌سازی فضای مجازی مقدور نیست. در این میان، باید توجه کرد یکی از مهم‌ترین تهدیدهای فضای مجازی بر نهاد خانواده ایرانی با محوریت نقض حریم خصوصی است. غالب تهدیدات فضای مجازی بر نهاد خانواده امری برنامه‌ریزی شده و از پیش طراحی شده است و در قالب جنگ نرم و تهاجم فرهنگی که الگوی سبک زندگی اسلامی را نشانه گرفته است ارزیابی می‌شود؛ از این رو، لازم است تدابیری راهبردی برای صیانت از حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی در نظر گرفته شود تا ضمن استفاده حداکثری از ظرفیت‌های فضای مجازی برای متعالی کردن ارزش‌ها و هنجارهای نهاد خانواده، تهدیدهای آن را به فرصت تبدیل کرد؛ بنابراین، توجیه ضرورت نقش دولت در صیانت از حریم خصوصی خانواده با تأکید بر فضای مجازی مسئله این مقاله است. در این راستا، نگارندگان با اتخاذ روش تحقیق کیفی، از نوع تحلیل اسنادی درصدد پاسخ به این سؤالات هستند: مبانی حق حریم خصوصی خانواده در نظام حقوقی اسلام چیست؟ جایگاه نهاد خانواده در قانون اساسی ج.ا.ایران چیست؟ دلیل ضرورت صیانت دولت از حریم خصوصی خانواده چیست؟

حق حریم خصوصی خانواده و صیانت از آن

۱. حریم خصوصی خانواده

تاکنون تعریف و برداشتی واحد از اصطلاح حریم خصوصی از سوی صاحب‌نظران حقوق ارائه نشده و این امر بدین خاطر است که نگرش به حق و جایگاه آن در فرهنگ‌های مختلف در طول تاریخ متفاوت بوده است به‌گونه‌ای

که مصادیق و قلمرو آن از فرهنگی به فرهنگ دیگر، از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از زمانی به زمان دیگر فرق می‌کند (فروغی و مصلحی، ۱۳۹۳، ص ۱۴۲)؛ از این رو، برخی حریم خصوصی را به حق اخفای امور خصوصی و برخی دیگر به حق تمتع از زندگی خصوصی و برخی دیگر اصلاً تعریفی از آن ارائه نداده‌اند. باین حال می‌توان حریم خصوصی را این‌گونه تعریف نمود: «قلمرویی از زندگی هر شخص است که آن شخص عرفاً یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت وی به آن وارد نشوند یا بر آن نگاه یا نظارت نکنند و یا به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته یا قلمرو وی را مورد تعرض قرار ندهند. جسم، البسه و اشیاء همراه افراد، امکان خصوصی و منازل، محل‌های کار، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی با دیگران حریم خصوصی محسوب می‌شوند». (انصاری، ۱۳۸۱، ص ۲۰ به نقل از کاشانی و شریفی، ۱۳۹۸، ص ۴۶)

برخی از نویسندگان حوزه‌های حریم خصوصی را در چند مقوله احصا کرده‌اند: حریم خصوصی اطلاعاتی، حریم خصوصی ارتباطاتی، حریم خصوصی جسمانی، حریم خصوصی مکانی (منازل و اماکن) و حریم خصوصی جنسی (کاشانی و شریفی، ۱۳۹۸، ص ۴۷). خانواده هم مانند بسیاری از پدیده‌های دیگر، دارای یک مرز و حریم خصوصی بوده که هتک آن از سوی هر یک از اعضای خانواده یا اشخاص ثالث می‌تواند به نقض کرامت انسانی، شرف، حیثیت، آبرو یا عواطف و احساسات افراد خواننده منتهی گردد. می‌توان جلوه‌های نقض حریم خصوصی خانواده را بر اساس همین چارچوب ترسیم کرد:

الف) حریم خصوصی اطلاعاتی خانواده: انتشار عکس، فیلم‌های خانوادگی، اطلاعات پزشکی ناظر بر بیماری و درمان و هم‌چنین اطلاعات ژنتیکی از مصادیق نقض حریم خصوصی اطلاعات است.

ب) حریم خصوصی ارتباطی خانواده: ارتباطات پستی، تلفنی و اینترنتی از مصادیق ارتباطات اجتماعی انسان است. جنبه‌هایی از ارتباطات اعضای خانواده جنبه اختصاصی داشته و اطلاع اعضای دیگر را بر نمی‌تابد. به‌عنوان مثال، استراق سمع مکالمات تلفنی از جانب اعضای دیگر خانواده ناپسند و غیرقابل قبول است و نقض آن، مصداقی از نقض حریم خصوصی ارتباطی است.

ج) حریم خصوصی جنسی خانواده: رفتار جنسی بین زوجین از مصادیق حریم خصوصی جنسی در خانواده است که باید بر دیگر اعضای خانواده و دیگران پوشیده باشد.

د) حریم خصوصی جسمی خانواده: حق اشخاص در حمایت و مصون بودن از هرگونه تعارضی در قلمرو جسمانی و بدنی نظیر جنبه‌های مرتبط با سلامت جسمی و روحی و خصوصیات محرمانگی بدنی، حریم جسمانی اطلاق می‌شود. (اصلائی، ۱۳۸۴، ص ۲۸)

به نظر می‌رسد فضای مجازی موجود که رهاشدگی آن ملموس است به طرق مختلف چهار حریم خصوصی خانواده (اطلاعاتی، ارتباطی، جنسی و جسمی) را نقض کرده است کارشناسان یکی از دلایل اصلی افزایش و

گسترده‌گی آسیب‌های اجتماعی خانواده محور نظیر طلاق، خیانت، بزهکاری فرزندان و تن‌فروشی را دسترسی آزاد و حضور بی‌قید و بند افراد در فضای مجازی می‌دانند. با فرض این‌که اعضای خانواده راضی به دسترسی دیگران به حریم خصوصی‌شان باشند؛ آیا دولت حق ورود به این حریم را دارد؟!۴

باید توجه کرد از ی‌ک‌سو، بر روابط خانواده به‌مثابه کلیدی‌ترین نهاد اجتماع، حقوق و قوانینی حاکم است که قواعد شکل‌گیری، ادامه و انحلال آن را معین می‌نماید. با این‌وجود، باید توجه داشت بسیاری از روابط اعضا بالاخص روابط زن و شوهر مخفی و کسی به‌استثنای آن‌ها، اطلاعی از آن ندارند؛ از این‌رو، ورود به این محیط و تدوین قواعد برای تنظیم روابط درون آن، آداب و مقتضیاتی منحصر بفردی می‌طلبد که برای ورود به هیچ عرصه دیگری این حد از احتیاط لازم نیست. (آرامش، ۱۳۸۹، ص ۹)

از سوی دیگر، محدوده حریم خصوصی اعضای خانواده باید با اصول دیگر حاکم بر روابط اعضای خانواده همخوانی داشته باشد؛ از این‌رو، می‌توان گفت حریم خصوصی اعضای خانواده در چارچوب اصول حاکم بر روابط اعضا همچون اصل تحکیم خانواده، اصل مودت، اصل مصلحت، اصل کرامت، اصل عفاف، اصل مدیریت خانواده و اصل احترام به والدین و حقوق فرزندان قابل‌شناسایی است. (نقیبی، ۱۳۸۹، ص ۵)

خصوصی‌ترین روابط اشخاص در محیط خانواده انجام می‌گردد و به‌عبارتی محرمانه‌ترین روابط افراد در کانون خانواده است؛ از این‌رو، اصل ورود و مداخله دولت به محیط خانواده نیازمند موجه‌سازی است. بنا بر سنت فقهی، به‌حکم قاعده تسلیط، انسان‌ها در حوزه تصرفات مربوط به شئونات شخصی، آزادند؛ از این‌رو، چنانچه دولت مسئولیتی در زمینه مداخله داشته باشد باید آن را توجیه و موجه نماید. (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۷)

۲. اصول حاکم بر حریم خصوصی خانواده در اسلام

اولین مستند دینی که اشاره به حق حریم خصوصی خانواده در اسلام دارد اصول حاکم بر آموزه‌های دینی است. در تعالیم اسلامی اصل حمایت و صیانت از حریم خصوصی مبتنی بر مبانی چون اصل کرامت ذاتی بشر، اصل احترام عرض و ابرو و هم‌چنین اصل لزوم کتمان سر است که اجمالاً به این مبانی اشاره می‌شود. (شهباز قهفرخی و مسعودیان، ۱۳۹۱، ص ۹۲-۹۰)

۲-۱. اصل کرامت ذاتی بشر

بر اساس آیه ۷۰ از سوره اسراء، خداوند متعال می‌فرماید: «و محققاً ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم و آن‌ها را (بر مرکب) در بر و بحر سوار کردیم و از هر غذای لذیذ و پاکیزه آن‌ها را روزی دادیم و آن‌ها را بر بسیاری از مخلوقات خود برتری و فضیلت کامل بخشیدیم». این آیه دلالت صریح بر این امر دارد که همه انسان‌ها با هر درجه مادی و معنوی کرامت ذاتی داشته و بر همگان لازم و واجب است که آن را پاس بدارند؛ از این‌رو، احترام به کرامت انسانی سنت الهی و سیره برگزیدگان و صالحان بوده است. می‌توان گفت هرگونه مداخله و تجسس در قالب

پی‌جویی اطلاعات و افشای آن، نگاه‌کردن و... که باعث وهن و تحقیر فرد شود منافی کرامت انسانی به حساب می‌آید. به نظر می‌رسد فضای مجازی غیر محافظت شده در مقایسه با فضای حقیقی، امکان بیشتر و عمیق‌تری برای نقض کرامت انسانی است.

۲-۲. اصل حرمت و احترام عرض و آبرو

بر اساس آموزه‌های اسلامی، هتک عرض و آبرو امری قبیح و حرام است. اهمیت این مسئله تا جایی است که هرگونه تعرض و مخدوش نمودن آبرو و عرض مسلمانان، شدیدترین عقوبت را در پی داشته و همین امر سبب شده و جوب دفاع از آبرو در کتب فقهی هم‌عرض با دفاع از نفس ذکر شود (سبزواری، ۱۴۱۳، ص ۱۵۸). بر اساس روایات شیعی حفظ آبرو امری مهم و خطیر است: «إِنَّ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ صِيَانَهُ الْعَرِضِ بِالْمَالِ» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ص ۵). دستورات قرآنی مبنی بر محروم نکردن سائل (ضحی: ۱۰) و مهلت دادن به بدهکار (بقره: ۲۸۰) هم‌چنین بیانگر وجوب حفظ آبروی افراد بوده است. در این رابطه باید افزود که در روایات، آبروی مؤمن مقدس‌تر از حرمت کعبه دانسته شده است (ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ص ۶۵۴)؛ از این رو، می‌توان گفت نقض حریم خصوصی در فضای مجازی و حقیقی می‌تواند منجر به آبروریزی شخصی گردد و در نتیجه منطبق با عنوان هتک عرض، از نظر شرعی حرام است.

۲-۳. اصل لزوم کتمان سر

در آموزه‌های دینی بر رعایت رازداری و پوشش و کتمان اسرار تأکید شده است. در روایات شیعی ضمن این‌که تأکید بر عدم افشای راز شده است (هلک من لم یحضر امره) بر حفظ و کتمان اسرار دیگران نیز توصیه شده است. امام علی (ع) در این رابطه می‌فرماید: «هر کس رازی را آشکار کند خیانت کرده است» (غرر الحکم و درر الکلم، ص ۶۰۸). فرمایش امام علی (ع) ناظر بر ابعاد زندگی فردی و اجتماعی بشر است. قاعدتاً حریم خانواده از خصوصی‌ترین عرصه‌های زندگی انسان بشمار می‌آید که بسیاری از کنش‌های زناشویی در آن اتفاق می‌افتد و لزوم حفظ و کتمان اسرار در بین اعضای خانواده دوچندان خواهد بود.

۳. مبانی صیانت از حریم خصوصی خانواده

آیات و روایات

گرچه در آیات و سنت ائمه اطهار اصطلاح حریم خصوصی بکار نرفته است، اما دلالت‌های متعددی می‌توان یافت که توصیه و سفارش اکید بر پرهیز از نقض مصادیق مختلف حریم خصوصی شده است. تحقیق در منابع حقوق اسلامی بیانگر این نکته است که قدمت حمایت از حریم خصوصی در اسلام بیشتر از سایر نظام‌های حقوقی است. ممنوعیت تجسس و تفتیش، سوءظن، سب و هجو و قذف، غیبت، تنافس، خیانت در امانت، استراق سمع، استراق بصر، ورود به منازل بدون استیذان و اشاعه فحشا، خیانت در امانت از جمله اصطلاحاتی است که در آیات و

روایات اسلامی بکار رفته است که به نوعی دلالت بر حقوق و آزادی‌های فردی داشته و بر حق حریم خصوصی دلالت می‌کند (انصاری، ۱۳۸۳، ص ۱۳-۱۲). پرداختن به مستندات قرآنی و روایی موارد مذکور خارج از موضوع بحث این مقاله است و مجال دیگری می‌طلبد لذا تنها به اهم مستندات قرآنی و روایی در رابطه با حریم خصوصی خانواده اشاره می‌شود.

حریم خصوصی خانواده تنها منحصر به جنبه اعتباری و رازداری (ابعاد اطلاعاتی) نبوده، بلکه بر ابعاد فیزیکی - منزل - و هم چنین ابعاد جنسی نیز تأکید دارد (قنوتی و جاویر، ۱۳۹۳، ص ۱۳۱). بر اساس آموزه‌های اسلام مکانی که خانواده در آن زندگی می‌کند در شمار حریم خصوصی است. به صورت خاص، آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور ناظر بر حریم خصوصی منزل است: «ای اهل ایمان، هرگز به هیچ خانه مگر خانه‌های خودتان تا با صاحبش انس و اجازه ندراید وارد نشوید و (چون رخصت یافته و داخل شوید) به اهل آن خانه نخست سلام کنید که این (ورود با اجازه و تحیت، برای حسن معاشرت و ادب انسانیت) شما را بسی بهتر است، باشد که متذکر (شئون یکدیگر و حافظ آداب رفاقت) شوید». بر اساس این آیه هیچ کس حق ندارد بدون اطلاع و اجازه قبلی وارد منزل فرد دیگری شود.

در میان اعراب جاهلی رسم بود که بدون اجازه وارد منازل دیگران می‌شدند. شأن نزول آیه ناظر بر این موضوع است. عدی بن ثابت علت نزول آیه را چنین نقل می‌کند: زنی از انصار نزد رسول خدا آمد و گفت یا رسول‌الله، زمانی و حالاتی بر من می‌گذرد که نمی‌خواهم پدرم یا فرزندانم در آن وضعیت من را ببینند، در صورتی که اینان هر وقت سرزده به خانه من می‌آیند و من از این حیث در زحمت و کراهت می‌باشم. چکار می‌توانم بکنم؟ این آیه نازل گردید (واحدی، ۱۴۱۱، ص ۳۵۴). در این آیه از واژه «تستانسوا» نه «تستانذنوا» استفاده شده است. تستانسوا، بیانگر این است که اجازه باید کاملاً مؤدبانه و دوستانه و به دور از خشونت باشد. طبرسی در تفسیر این آیه به این نکته اشاره دارد: «به هیچ وجه نمی‌توان داخل خانه غیر شد اعم از این که صاحب خانه در خانه باشد یا نباشد مگر این که اجازه داده شده باشد، حتی جایز نیست به داخل خانه نگاه کند تا بداند که کسی در خانه هست یا نیست». (طبرسی، ۱۳۹۹، ص ۱۵۷)

در تفسیر المیزان نیز علامه طباطبایی در ذیل این آیه چنین می‌نویسد: «چه بسا می‌شود که صاحب خانه در حالی قرار دارد که نمی‌خواهد کسی او را به آن حال ببیند و یا از وضعی که دارد با خبر شود. از اینجا معلوم می‌شود که مصلحت این حکم پوشاندن عورات مردم و حفظ احترام ایمان است، پس وقتی شخص داخل شونده هنگام دخولش به خانه غیر، اجازه ورود خواهد و صاحب خانه را به ورود خود آگاه سازد و بعد داخل شده و سلام کند، در حقیقت او را در پوشاندن آنچه باید پوشاند کمک کرده و نسبت به خودایمنی اش داده؛ و معلوم است که استمرار این شیوه پسندیده، مایه استحکام اخوت و الفت و تعاون عمومی بر اظهار جمیل و ستر قبیح است و جمله «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» هم اشاره به همین فواید است» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ص ۱۰۹). در این زمینه نیز روایتی از امام صادق (ع) نقل شده است: «مردی از سوراخی در حال نظاره به درون حجره مخصوص رسول‌الله (ص) بود، در

هنگامی که حضرت متوجه شد با تیری به سوی او دوید تا به چشم وی بزند؛ اما مرد فرار کرده بود. حضرت رسول الله فرمودند: ای خبیث، والله اگر ایستاده بودی چشم تو را در می‌آورم» (کلینی، ۱۴۰۲، ص ۲۹۱)؛ بنابراین می‌توان گفت این آیه صرفاً دلالت بر حفظ و حرمت داشتن حریم خصوصی خانواده است. فضای مجازی چنانچه مراقبت نشود می‌تواند بستری برای نقض حریم خصوصی خانواده در ابعاد اطلاعاتی، فیزیکی، جسمی و جنسی شود.

هم‌چنین در قرآن کریم توجه ویژه‌ای به حفظ حریم جنسی خانواده شده است. در آیه ۵۸ از سوره نور خداوند متعال می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید (بدانید که) بندگان ملکی شما و اطفال شما که هنوز به وقت احتلام و زمان بلوغ نرسیده‌اند باید (شبان‌روزی) سه مرتبه از شما اجازه ورود بخواهند: یک‌بار پیش از نماز صبح و دیگر هنگام ظهر که جامه‌ها را از تن برمی‌گیرید و دیگر پس از نماز خفتن که این سه وقت هنگام عورت و خلوت شماسست (اکثر برهنه یا در لباس کوتاهید) و بعد از این سه بار اجازه، دیگر باکی بر شما و آن‌ها نیست که (بی‌دستور) با بندگان و اطفال خود گرد یکدیگر جمع شوید و هر ساعت در کارها به شما مراجعه کنند.

خدا آیات را بر شما چنین روشن بیان می‌کند و خدا (به کار بندگان) دانا و (به مصالح خلق) آگاه است». این آیه بر این نکته تأکید دارد که سه وقت در طول روز به منزله عورت و سر و حریم خصوصی زوجین است و در این اوقات که اغلب زوجین نیمه عریان یا عریان هستند غلامان و کودکان نابالغ نباید بدون اجازه وارد اتاق خواب شوند (نقیبی، ۱۳۹۰، ص ۱۵). صاحب جواهر در تفسیر آیه مذکور به نقل از صاحب کتاب مجمع‌البیان این نکته را مورد تأکید قرار می‌دهد که لزوم اذن در اوقات سه‌گانه مختص اطفال نابالغ است و به مجردی که طفل بالغ شد باید در همه اوقات همچون بزرگ‌سالان اذن بگیرد (نجفی، ۱۳۹۴، ص ۲۴ و ۲۶). در روایتی رسول اکرم (ص) می‌فرمایند: «به خدا قسم، اگر مردی با همسر خود بیامیزد و در اتاق، کودک بیداری آن دورا در حال آمیزش ببیند و سخنان آن‌ها و هم‌چنین صدای تنفسان را بشنود، آن کودک هرگز رستگار نخواهد شد اگر دختر باشد یا پسر سرانجام به زناکاری آلوده می‌شود» (حر عاملی، ۱۳۹۱، ص ۵). هم‌چنین در روایاتی دیگر، امام صادق ع می‌فرمایند: «موقعی که در اتاق، کودکی حضور دارد، مردان با زنان و کنیزان خود نیامیزد، زیرا وی چنان درک می‌کند که قادر است به خوبی برای دیگران نماید» (حر عاملی، ۱۳۹۱، ص ۱۶). این روایات بر این نکته تأکید دارد که مسائل جنسی خانواده از مهم‌ترین حریم‌های خصوصی خانواده به حساب می‌آید.

بررسی در آیات و روایات مذکور بیانگر این است که مسئله حریم خصوصی خانواده و به‌صورت خاص حریم خصوصی جنسی زوجین که به تولید نسل مربوط می‌شود مورد توجه شارع مقدس قرار گرفته است. می‌توان از روح حاکم بر آیات و روایات استنباط کرد که زمانی که شارع مقدس به کوچک‌ترین مسائل خانواده به‌عنوان مصادیقی از حریم خصوصی توجه داشته و دیگران را از نقض این حقوق منع کرده است آیا می‌توان پذیرفت فضای مجازی بستری علیه حریم خصوصی خانواده باشد؟ قاعدتاً حساسیت شرع مقدس برای صیانت از حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی که امری سیال، فراگیر و گسترده است دوچندان خواهد بود.

آراء فقها

گرچه در فقه اسلامی بحثی با عنوان «حریم خصوصی» ذکر نشده است اما مقولات و مسائل مختلفی می‌توان یافت که از مصادیق حریم خصوصی است و مورد حمایت و تأکید فقها قرار گرفته است. نظر به موردبیت این مقاله، تنها به اشاره اجمالی در رابطه با مصادیق حریم خصوصی خانواده در دیدگاه فقها اشاره می‌شود.

شهید اول در ذیل عنوان «النظر الی دار الغیر بغیر اذنه و اطلاع» در واقع، به حمایت از حریم خصوصی منازل اشاره دارد: «دفاع از نفس، مال و حریم به اندازه قدرت و توانایی شخص واجب است... در فرضی که شخصی بر عورت گروه و وقتی مسلط گردد و به آن نظاره نماید، ایشان می‌توانند او را منع نمایند، اگر امتناع نمود و ادامه داد، جایز است که با سنگ او را بزنند؛ در این صورت چنانچه جنایت و آسیبی به او رسد، هدر و بلا ضامن است» (شهید اول، ۱۳۸۳، ص ۲۷۴)؛ از این رو، فقها نگاه به نامحرم را حرام و نگاه مخفیانه را غیر مشروع می‌دانند. امام خمینی (ره) در این رابطه می‌فرماید: «دید زدن به خانه مردم و نگاه به نامحرم گناه است و صاحبخانه حق دارد سنگ یا چیزی به طرف او پرتاب کند و ضمانی هم بر او نیست، حتی اگر به درون خانه‌هایی دور، با ابزاری (مثل دوربین قوی) نگاه کند مثل آن است که از نزدیک نگاه کند. نگاه به درون خانه کسی از طریق نصب آینه نیز همین حکم را دارد» (خمینی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۴۹۱ و ۴۹۲). یکی از موارد ورود به حریم خصوصی خانواده استراق سمع است. آیت‌الله بهجت در پاسخ به استفتایی در این رابطه چنین می‌فرماید: «آیا استفاده از وسایل استراق سمع برای تجسس و شنیدن مکالمه مردم، مانند ضبط کردن مکالمه افرادی که کراحت از وسایل استراق سمع برای تجسس و شنیدن مکالمه مردم، مانند ضبط کردن مکالمه افرادی که کراحت از افشای آن دارند یا کنترل تلفن اشخاص چه حکمی دارد؟ در غیر حال ضرورت منحصراً نسبت به دفع مفسده مهم جایز نیست» (بهجت فومنی، ۱۴۲۸، ص ۲۲۲). هم‌چنین فقهای امامیه با فرضی که شخصی برای سرقت وارد منزل فردی دیگر شود فرد را محارب می‌دانند و خون وی را هدر می‌دانند. قاضی ابن‌براج در این باره چنین می‌نویسد: «اللص محارب، فان دخل علی انسان کان له آن یدافعه عن نفسه و یقاتله، فان ادی ذلک الی قتله لم یکن علیهمشی و کان دمه هدرا» (ابن‌براج، ۱۴۰۶، ص ۵۵۳). چنین دیدگاهی در آراء فقهای دیگر تأیید شده است (حلی، ج ۴، ص ۱۶۹؛ شهید ثانی، ج ۹، ص ۳۰۳؛ نجفی، ج ۴۱، ص ۵۸۳؛ خوبی، ج ۴۱، ص ۴۲۱)؛ بنابراین می‌توان چنین نتیجه گرفت که حریم خصوصی خانواده بسیار موردتوجه شارع مقدس بوده و بنای شارع حفظ صیانت و پاسداری از این حریم در ابعاد مختلف بوده است.

مستندات قانونی

با نگاهی اجمالی به نظام حقوقی ایران ناظر بر قواعد حقوقی منعکس شده در قانون اساسی، قوانین عادی، عرف، تعهدات عرفی و قراردادی بین‌المللی دولت ایران می‌توان اذعان کرد که حریم خصوصی به صورت معین و معنون مورد حمایت قرار نگرفته است. با این حال، موضوع حقوق موضوعه ایران در رابطه با حریم خصوصی تحویل گرایانه است. حقوق و آزادی‌هایی که تحت عنوان حریم خصوصی قابل حمایت می‌باشند در بطن سایر قواعد

مختلف حقوقی نظام حقوقی ایران مورد حمایت قرار گرفته‌اند.

میثاق حقوق مدنی و سیاسی که دولت ایران در سال ۱۳۵۴ به آن ملحق شده است تنها منبعی است که صریحاً بر حمایت از حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران تأکید دارد. باین حال به جایگاه حریم خصوصی خانواده با توجه به قانون اساسی و قوانین عادی اجمالاً اشاره می‌شود.

در قانون اساسی لفظ حریم خصوصی به کار نرفته است اما در برخی از اصول به حمایت از آن پرداخته شده است. اصل بیست و پنجم قانون اساسی به صراحت به ممنوعیت تجاوز به حریم خصوصی افراد اشاره دارد: «بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آن‌ها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون».

بر اساس اصل بیست و دو قانون اساسی، اصل داشتن حریم خصوصی به عنوان یک حق اساسی اشاره ضمنی می‌کند: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند». در این اصل حریم خصوصی جسمانی مشمول حمایت قانون اساسی قرار گرفته است. می‌توان گفت وضعیت سلامت یا بیماری فرد بر اساس این اصل، از جمله حریم‌های خصوصی بوده که باید مورد حمایت دولت قرار گیرد. البته شایان ذکر است که در اصل بیست و سوم قانون اساسی، اصل دوازدهم، سیزدهم، چهاردهم و بیستم نیز حریم خصوصی تلویحاً مورد اشاره قرار گرفته است. (زرکلام و عبدی، ۱۳۹۴، ص ۳۱-۳۳)

بررسی وضعیت تقنین در عرصه حریم خصوصی در قوانین عادی ایران بحثی مستقل و مجزا می‌طلبد که از عهده این نوشتار خارج است. اجمالاً می‌توان اشاره کرد در قانون مجازات اسلامی احکام مهمی درباره حریم خصوصی و حمایت از آن دیده می‌شود که در برخی مواد (۵۷۰ تا ۵۹۳، ۵۹۷، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۴، ۶۰۸، ۶۰۹ و ۶۹۱) به صورت صریح و ضمنی از مصادیق حق حریم خصوصی دفاع شده و برای نقض‌کنندگان مجازات‌هایی در نظر گرفته است (آخوندی، ۱۳۷۹، ص ۱۷۰). هم‌چنین در قانون آیین دادرسی کیفری می‌توان به مواد قانونی نظیر ماده ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۲۹ و ۱۳۱ اشاره کرد که در حمایت از حریم خصوصی بوده است و قدرت دولت و مأموران حکومت در تعرض به حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی محدود شده است (زراعت، ۱۳۸۲، ص ۴۶). به عنوان مثال، در نظام حقوقی ایران برای افرادی که حریم خصوصی منزل را نقض می‌نمایند مقرراتی وضع شده است. ماده ۶۹۴ قانون مجازات اسلامی ورود به عتف یا تهدید را دارای مجازات کیفری می‌داند: «هر کس در منزل یا مسکن دیگری به عتف یا تهدید وارد شود به مجازات از شش ماه تا سه سال حبس محکوم خواهد شد و در صورتی که مرتکبین دو نفر یا بیشتر بوده و لاقلاً یکی از آن‌ها حامل سلاح باشد به حبس از یک تا شش سال محکوم می‌شوند».

ماده ۵۸۰ قانون مجازات اسلامی ورود مأموران دولتی به منزل را منوط به اجازه و رضای صاحب منزل می‌داند و

برای متخلفین یک ماه تا یک سال حبس در نظر گرفته است: «هر یک از مستخدمین و مأمورین قضائی یا غیر قضائی یا کسی که خدمت دولتی به او ارجاع شده باشد بدون ترتیب قانونی به منزل کسی بدون اجازه و رضای صاحب منزل داخل شود به حبس از یک ماه تا یک سال محکوم خواهد شد».

از بررسی مستندات قانونی می‌توان نتیجه گرفت که در حقوق ایران، حق حریم خصوصی مصداقاً مورد توجه قانون‌گذار بوده است؛ و روح حاکم بر قوانین حکایت از این دارد که حق و حفظ حریم خصوصی خانواده اهمیت دوچندانی دارد. قاعدتاً صیانت از حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی به دلیل امکانات و موقعیت‌های جدید کمتر از فضای حقیقی نیست.

۴. ضرورت صیانت دولت از نهاد خانواده در قانون اساسی ج.ا. ایران

در مقدمه قانون اساسی ج.ا. ایران به جایگاه خانواده تأکید و وظایف دولت در حمایت از خانواده در ابعاد مختلف، معین شده است. در قانون اساسی، خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان شناخته شده و فراهم ساختن امکانات جهت تحقق این مقصود از جمله وظایف دولت است. به‌عنوان مثال در اصل دهم قانون اساسی به این مهم اشاره شده است: «از آنجاکه خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد».

در راستای تحقق اهداف اصل دهم، تعهدات ویژه دولت در رابطه با تأمین نیازهای خانواده و هم‌چنین تأمین اجتماعی خانواده را می‌تواند به ترتیب در بند اول اصل ۴۳ قانون اساسی و هم‌چنین اصل ۲۹ قانون اساسی مورد مذاقه قرارداد. در قلمرو بهداشت و سلامت جامعه، دولت نقش کلیدی داشته و بی‌تردید پایه‌های سلامت آینده جامعه، در خانواده گذاشته می‌شود. بند ۱۲ اصل سوم، اصل ۲۹ و بند یک اصل ۴۳ قانون اساسی به این مسئله اشاره دارد؛ از این رو، «پی‌ریزی اقتصادی صحیح و عادلانه برطبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه» و هم‌چنین «برخوردراری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح، نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه و غیره، حقی است همگانی.» که دولت باید در راستای «تأمین نیازهای اساسی: مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه» سرلوحه برنامه و سیاست‌های خود به‌منظور تحقق اهداف مذکور در اصل ۱۰ قانون اساسی قرار دهد. باید توجه کرد صیانت از حریم خصوصی خانواده که کیان نهاد خانواده به آن بستگی دارد به طریق اولی از وظایف دولت است.

می‌توان چنین نتیجه گرفت که در نظام حقوقی ایران در مجموع این امر مورد قبول واقع شده است که دولت باید تلاش کند برنامه‌هایی را تدارک ببیند که با اجرای آن تشکیل خانواده و استحکام آن تضمین گردد و با اجرای

برنامه‌های هدفمند این بنای جامعه را از گزند حوادث و اضمحلال مصون نماید (روشن، ۱۳۹۱، ص ۴۲). لازمه تحقق و عملیاتی شدن این برنامه‌ها مداخله دولت در حریم خصوصی خانواده و صیانت از آن است که چنانچه مبتنی بر دلیل منطقی و موجه باشد عرفاً و عقلاً قابل قبول است.

به اعتقاد برخی از نویسندگان، نظم عمومی، اصل تحکیم خانواده و حمایت از آن و اصل امنیت و اقتدار ملی از جمله مبانی حقوقی مداخله دولت در جمهوری اسلامی ایران است. (جاوید، مهاجری، ۱۳۹۰، ص ۲۴-۲۸)

یک. نظم عمومی: نظم عمومی، روندی مستمر و مداوم است که نیازهای اساسی و عمومی جامعه را در بر گرفته و در هر جا و به هر نحوی قطع و مختل گردد، نظم عمومی مخدوش می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۷۴). هر جامعه‌ای ارزش‌ها و هنجارهای مختص به خود داشته و بدین خاطر است که مفهوم نظم عمومی در هر نظام حقوقی ناظر بر ارزش‌های آن جامعه، معنایی خاص به خود می‌گیرد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷، ص ۷۱۷). در نظام حقوقی ایران، نظم عمومی یک حق عمومی و همسو با حمایت از حق و منافع آحاد جامعه است و وظیفه دولت نگهبانی از آن است (منصوریان، ۱۳۹۴، ص ۱۱)؛ از این رو، می‌توان گفت نظم عمومی در نظام حقوقی ایران برگرفته از مفهوم فقهی حفظ نظام و مصالح آن است.

خانواده و متفرعات آن، از جمله مصادیقی است که نظم عمومی بر آن جریان دارد. در اسلام، خانواده نهاد مقدس بوده که در مرکز توجه دولت قرار دارد. قوت و ضعف نهاد خانواده در تحولات و پیشرفت جوامع بشری مؤثر است؛ و از طرفی دیگر، نهاد خانواده بسیار تحت تأثیر تحولات اجتماعی بوده است. افزایش یا کاهش جمعیت، فروپاشی کانون خانواده، آسیب‌های ناشی از طلاق ضمن تأثیر بر فرزندان و خانواده تأثیراتی عمیق بر جامعه می‌گذارد. سیاست‌های کنترل جمعیت که از طرف دولت اتخاذ می‌شود به دلیل نظم عمومی توجیه می‌شود. به اعتقاد کاتوزیان در ایران، نظم عمومی در عرصه سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری در دو سطح در نهاد خانواده تجلی دارد. (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ص ۲۱۵)

نظم عمومی ارشادی: از منافع عمومی و قانون‌گذاری در امور خانواده صیانت می‌نماید. نظم عمومی حمایتی: از نقض حقوق و تکالیف نهاد خانواده صیانت می‌کنند و حداقل‌ها را تأمین می‌نماید. نظم عمومی ایجاب می‌کند دولت در نهاد خانواده برای تأمین سلامت خانواده و تضمین سلامت جامعه مداخله کند. (جاوید و مهاجری، ۱۳۹۷، ص ۲۶)

دو. اقتدار ملی: مسئله امنیت و اقتدار ملی می‌تواند از مبانی مداخله مطلوب دولت در نهاد خانواده به حساب آید. سطوحی از اقتدار ملی یک کشور، به وضعیت جمعیت، سلامت و تخصص و مهارت نیروی جوان آن کشور بستگی دارد. سیاست‌های جمعیتی حکومت در راستای این اصل قابلیت تحلیل دارد. (راسخ، ۱۳۹۳، ص ۴۲)

سه. اصل تحکیم و حمایت از خانواده: بر اساس جایگاه و اهمیت دینی نهاد خانواده در قانون اساسی

جمهوری اسلامی ایران، دولت وظیفه پاسداری و صیانت از این نهاد را برعهده دارد. بر مبنای اصل ۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی، دولت وظیفه پاسداری از قداست خانواده، حمایت و استحکام بخشی آن را برعهده دارد (کعبی، ۱۳۹۵، ص ۱۴). در واقع، دخالت دولت صرفاً بر مبنای مصالح عامه نیست و چه بسا بر اساس اصول ۱۰ و ۲۱ قانون اساسی مداخله دولت جنبه حمایتی دارد. مواد ۱۱۲۹ و ۱۱۳۰ قانون مدنی نیز به مسئله مداخله دادگاه‌ها در نهاد خانواده اشاره دارد.

بر مبنای ماده ۱۱۳۰، هرگاه دوام زوجیت موجب عسرو حرج زوج گردد او می‌تواند به دادگاه مراجعه و درخواست طلاق نماید. چنانچه عسرو حرج احراز شد، زوج را مجبور به طلاق می‌کند و در صورت استنکاف، زوج به اذن دادگاه طلاق داده می‌شود. یا بر مبنای ۱۱۲۹ قانون مدنی چنانچه خودداری زوج از پرداخت نفقه، منجر به مشقت و رنج زوج گردد و راه‌های اخلاقی در این راستا نتیجه ندهد دولت مجاز به مداخله بوده و می‌تواند زوج را بدون رضایت زوج طلاق دهد. این مداخله دولت در راستای صیانت و حمایت از نهاد خانواده است. (جاوید و مهاجری، ۱۳۹۷، ص ۲۷)

۵. مصلحت عمومی مبنای مداخله و صیانت دولت از حریم خصوصی خانواده

لازمه صیانت از حریم خصوصی خانواده مداخله دولت در آن است. در واقع، بدون لحاظ کردن محدودیتهایی برای آزادی افراد نمی‌توان امنیت آن‌ها را تأمین نمود. خانواده نیز از این امر مستثنی نیست. بر اساس فقه اسلامی مداخله دولت در خانواده به‌عنوان یکی از نهادهای خصوصی در زمانی می‌تواند توجیه‌پذیر باشد که مبتنی بر مصلحت عمومی انجام گیرد که البته باید توجه کرد استناد به مصلحت عمومی بی‌ضابطه یا خارج از ضابطه نیست، بلکه بر مبنای منابع اسلامی و ضوابطی خاص باید انجام گیرد. دولت‌ها در راستای پیشبرد اهداف به دلیل محدودیت در منابع و امکانات با اولویت‌هایی مواجه هستند. در برخی از مواقع، درپیش گرفتن این اولویت‌ها منتهی به تضییع حقوق افراد می‌گردد. این‌که پایه رفتاری دولت در برنامه‌ریزی و پیشبرد اهداف مبتنی بر اصالت جامعه است یا اصالت فرد، نقش بسزایی در عملکرد دولت دارد. به اعتقاد برخی از نویسندگان در میان دولت‌های معاصر، تقدم دانستن حقوق جامعه بر حقوق فرد در صورت تزاخم پذیرفته شده است. با این حال، افرادی چون دورکین قائل به تفصیل و حقوق فردی را به دو درجه ضعیف و قوی تقسیم کرده‌اند. بر اساس این دیدگاه، تصمیم‌های دولت می‌تواند به نفع خیر عمومی و به زیان حق فردی تمام شود (رفت‌وآمد در خیابان). با این حال دولت نمی‌تواند حقوق قوی افراد را به‌خاطر مصلحت و خیر اجتماع نقض نماید مگر آن‌که حقی به همان اندازه قوی، تعلق به فرد دیگری داشته باشد و اعمال حق اول، موجب اخلال در حق دوم گردد یا این‌که اعمال حق اول، اجتماع را در معرض خطر جدی و واقعی قرار می‌دهد (موحد و رستمی، ۱۳۸۱، ص ۲۸۳).

برخی دیگر از نویسندگان با قطعیت از این دیدگاه دفاع می‌کنند که دولت باید و می‌تواند در شرایطی که منافع خصوصی مزاحم منافع عمومی باشد به نفع منافع عمومی دخالت نماید. از این منظر، ترجیح منافع جمعی بر منافع

فردی مسلم بوده و چنانچه تقابلی بین منافع فردی و منافع عمومی ایجاد شود دخالت دولت برای حمایت از منافع جامعه لازم است (حکمت‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۱۳۳)؛ بنابراین، دولت برای سلامت عمومی جامعه - سلامت روحی و جسمی - می‌تواند مبادرت به انجام هر اقدامی که صلاح می‌داند نماید؛ از این رو، هر آنچه در حوزه اجتماعی سلامت آحاد مردم را به خطر اندازد و یا بالعکس، برای بهبود و ارتقا سلامت اجتماعی مفید باشد، دخالت دولت و اعمال محدودیت می‌تواند مباح، موجه و مشروع باشد (تیموری، ۱۳۸۹، ص ۲۴۲-۲۳۶). نقض حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی می‌تواند اختلال جدی در بنیادی‌ترین نهاد نظام اجتماعی اسلام وارد کند؛ از این رو لازم است دولت برای حفظ مصالح عمومی جامعه مداخله نماید.

از جمله مبانی فقهی که مداخله دولت در نهاد خانواده را توجیه می‌کند «مصلحت عمومی» است. مصلحت از ریشه صلح و در لسان عرب در مقابل مفسده به کار گرفته شده و به خیر نیز معنا کرده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۳۹۲، ص ۵۷۶؛ مصطفوی، ۱۳۷۴، ص ۳۰۷). غزالی مصلحت را به معنای پاسداری از مقصود شریعت می‌داند (غزالی، ۱۴۱۷، ص ۱۷۴). محقق حلی، مصلحت را این‌گونه تعریف می‌کند: «آن چیزی است که سازگار با مقاصد انسانی، دنیایی، آخرتی یا هر دو باشد» (محقق حلی، ۱۴۰۳، ص ۲۲۱). دامنه مصلحت ابعاد فردی و جمعی و عرصه‌های مختلف زندگی همچون شخصی، خانوادگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را در بر می‌گیرد.

به اعتقاد برخی از نویسندگان مواردی از مصلحت ناظر به حفظ و پاسداشت نظام و حکومت اسلامی و مواردی ناظر به حفظ نظم اجتماع است. بر مبنای این سنخ از مصالح می‌توان حتی در رابطه با مسائل جدید، حکم صادر نمود (آشتیانی، ۱۴۲۵، ص ۲۳۵). در دیدگاه حقوقدانان مصلحت به معنای جلب نفع و دفع ضرر به نفع اکثریت جامعه است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۵، ص ۳۳۸۸). در ادبیات حقوقی به اعمالی که نیازهای بشر را برای رسیدن به سعادت تأمین می‌نماید، مصلحت گفته می‌شود. (علی احمدی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۷)

اصطلاح مصلحت عمومی در واقع، به معنای «منافع مشترک افراد به مثابه اعضای جامعه» است. به عبارتی دیگر، مصلحت عمومی، رعایت خیر و صلاح مشترک جامعه است که متضمن رعایت حقوق، ارزش‌ها و اهداف نظام سیاسی بوده و مستلزم اتخاذ تصمیماتی در صیانت و مراقبت از آن است. منظور از مصالح عمومی در حکومت اسلامی، اشاره به مجموعه‌ای از اعمال و اقدامات است که در رساندن عموم افراد موجود در جامعه به هدف غایی خلقت و تحقق مقاصد شارع مقدس مهم و مؤثر است (علیدوست، ۱۳۸۸، ص ۸۷)؛ از این رو، می‌توان گفت مصلحت عمومی بر دو پیش‌فرض استوار است: ناظر بر حیث جمعی زندگی انسان بوده و با فرض نبود آن، حیات جمعی دچار تهدید قطعی می‌گردد. دوم آن‌که، مصلحت عمومی در واقع، منفعت مشترک همه اعضای جامعه است.

در این معنا، مصلحت عمومی در برگیرنده دو جنبه سلبی و ایجابی است: از یک طرف، مصلحت عمومی مستلزم اجتناب همه اشخاص از اعمالی است که اصل و امکان حیات جمعی را با خطر و تهدید مواجه می‌نماید (مثل ضرورت خودداری کردن از آلوده نمودن محیط‌زیست) و از طرفی دیگر، مصلحت عمومی می‌طلبد به منظور

حفظ حیات جمعی افراد مبادرت به انجام اموری نمایند (مثل برقراری نظم و امنیت). برای مصلحت عمومی ویژگی‌های چهارگانه امری جمعی، حداقلی، آلی و بی‌طرفی قید کرده‌اند. (راسخ و بیات، ۱۳۹۳، ص ۱۰۵-۱۰۳)

در فقه شیعه، بنیاد مشروعیت احکام فقهی بر پایه مصلحت بوده است. به‌گونه‌ای که در نظر برخی از اصولیون چون آخوند خراسانی نخستین درجه از درجات چهارگانه تشریح احکام (مرتبه اقتضا) را ناظر بر مصالح و مفاسد می‌دانند. تاجائی که با فرض انتفای این مرتبه، سایر مراتب (انشاء، فعلیت و تنجز) فاقد اعتبار شرعی است (آخوند خراسانی، بی تا ج ۱ ص ۲۷۷). این درحالی است که معلل بودن شریعت بر مصالح، مورد اجماع متقدمین و متأخرین فقهای شیعه است (شهید اول، ۱۴۰۰، ج ۲، ص ۱۳۸؛ فاضل مقداد، ۱۴۰۳، ص ۷؛ نائینی، بی تا ص ۳۶ و ۳۷)؛ ازاین‌رو، تردیدی وجود ندارد که فقه شیعه پیوندی ناگسستگی با مصلحت داشته است.

فراتر از این برخی صاحب‌نظران احکام را در گروه مصلحت‌ها و مصلحت‌ها را در تغییر زمان و اختلاف مکلفان قابل تغییر می‌دانستند (حلی، ۱۴۱۵، ص ۳۵۸)؛ به‌عنوان مثال، امام خمینی (ره) در تئوری حکومت فقه اسلامی، مصلحت را مبنای اساسی در نظر می‌گیرد و اهمیت آن را بدان میزان می‌داند که غفلت از آن را موجب شکست اسلام به شمار می‌آورد (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱، ص ۳۳۵). هم‌چنین برخی از فقها مصلحت را به‌مثابه تدبیری می‌دانند که دولت اسلامی باید برای رعایت منافع معنوی و مادی جامعه اسلامی در راستای اهداف شرع مدنظر قرار دهد. (هاشمی، ۱۳۸۱، ص ۵)

فقهای شیعه با استناد به دو قاعده اختلال نظام و تقدیم اهم بر مهم بر اهمیت در نظر گرفتن مصلحت عمومی و ترجیح و اولویت آن بر منافع شخصی همت گمارده‌اند. قاعده عدم اختلال نظام مورد اجماع فقها است (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۹۰)؛ و حتی برخی اندیشمندان بر اساس ادله روایی آن را اثبات کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ج ۱، ص ۲۲۱).

به‌وضوح یافت می‌شود که در میان فتاوی مختلف فقها، ضرورت حفظ کیان اسلامی آن‌چنان اهمیت داشته که آن‌ها به‌اتفاق اختلال نظام را یکی از ادله حاکم بر سایر احکام اسلامی به شمار می‌آورند و چنانچه حکمی موجب اختلال نظام اسلامی شود آن را منتفی و به‌عنوان حکم ثانوی بی‌اثر می‌دانند (عمید زنجانی، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۱۶۰). بر اساس آنچه گفته شد می‌توان گفت که مصالح و مفاسد در یک سطح و درجه نبوده، بلکه دیده می‌شود که برخورد مصالح اجتماعی با مصالح فردی پیش می‌آید. در چنین شرایطی که تزاخم پیش می‌آید بر مبنای قاعده عقلی، اهم بر مهم تقدیم می‌شود؛ بنابراین تبعیت از اهم لازم بوده و همه انسان‌های عاقل آن را درک می‌کنند (جوادی آملی، ۱۳۷۲، ص ۲۴۵). به بیانی دیگر در فرض تزاخم پیش‌آمده، اهم بر مهم تقدم یافته و این مبتنی بر مستقالات عقلی است. (سبحانی، ۱۳۸۱، ص ۴۲۳)

منظور از منبع تشخیص مصلحت، عامل معینی است که سودمندی را در یک پدیده، عمل یا گفتار انسانی مشخص می‌کند. به اعتقاد عمید زنجانی، مصلحت بر مبنای ضوابطی مشخص می‌شود که معمولاً از منابع خاص

استنباط می‌شوند. می‌توان منابع عمده تشخیص مصلحت را چنین احصا کرد: ۱. شرع، ۲. عقل، ۳. علم، ۴. تجربه، ۵. عرف. (عمید زنجانی، ۱۳۸۴، ج ۹، ص ۲۷۵)

امام خمینی (ره) مصلحت عمومی را قیدی در چارچوب اختیارات ولی فقیه جهت عملکرد او در نظام خانواده می‌داند: «فقیه مجاز نیست بدون وجود یک مصلحت عمومی، زوجه شخص را بدون رضایت او طلاق دهد یا مالش را بفروش یا از او بگیرد» (موسوی خمینی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۴۸۹-۴۸۸)؛ از این رو، لازمه مداخلات دولت در نهاد خانواده، وجود مصالح عامه به مثابه یک قاعده فقهی است (اسماعیلی و الفت‌پور، ۱۳۹۶، ص ۳۶۱). در صورت تزامن منافع خصوصی با منافع عمومی، دولت باید و می‌تواند به نفع منافع عمومی دخالت نماید.

آنچه فضای مجازی در رابطه با نهاد خانواده ایجاد کرده است مجموعه‌ای از فرصت‌ها و تهدیدها است. دولت باید در راستای ارزش‌های متعالی نهاد خانواده از فرصت‌های موجود استفاده نماید و در مقابل، تهدیدها و چالش‌های فضای مجازی برای نهاد خانواده امری جدی بوده و اساساً کیان نهاد خانواده را نشانه و در معرض فروپاشی قرار داده است. تهدیدهای فضای مجازی برای نهاد خانواده اساساً معطوف به نقض حریم خصوصی خانواده (جسمی، جنسی، ارتباطی و اطلاعاتی) است.

نقض حریم خصوصی در واقع، به معنای از بین رفتن راز داری و محرمانگی خصوصی‌ترین نهاد در نظام اجتماعی اسلام است. بر این اساس، ناقضان حریم خصوصی - عمدتاً و سهواً - سبب‌ساز فروپاشی نهاد خانواده هستند. دولت در این راستا باید حق برخورداری جامعه از خانواده متعالی که تأمین‌کننده سلامت روحی و جسمی جامعه است را بر منافع فردی و بعضاً گروهی ناقضان حریم خصوصی ترجیح دهد.

نتیجه‌گیری

پویایی و پایایی شریعت مقدس اسلام امکان مداخله دولت در حریم خصوصی خانواده به دلایل مهم‌تر و با اهمیت‌تر را فراهم ساخته است. نقض حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی موجود سبب ایجاد آسیب‌های اجتماعی و خانوادگی جدی نظیر طلاق، خیانت، بزهکاری فرزندان و تن فروشی شده است. در واقع، نقض حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی تهدیدات جمعی در پیش داشته و ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر نهاد خانواده را نشانه گرفته است.

در اسلام حریم خصوصی خانواده به دلیل قداست آن همواره مورد تأکید بوده و دولت نمی‌تواند بدون دلیل موجه در آن مداخله نماید. در رابطه با نقض حریم خصوصی خانواده در فضای مجازی، از آن جهت که مصلحت جامعه - سلامت روحی و جسمی فرد و خانواده - اقتضای آن را دارد که فضای مجازی از آلودگی‌های ارزشی و ردیلت‌های اخلاقی و ضد اخلاقی آراسته شود؛ لذا دولت اسلامی موظف است در راستای ایفای حق الله و حق الناس مستند به اصل مصلحت از حریم خصوصی خانواده صیانت و پاسداری نماید.

منابع

- قرآن کریم.
- آخوندی، محمودی، (۱۳۷۹)، *آیین دادرسی کیفری*، ج ۴، قم: اشراق.
- اسماعیلی، محسن و محمدعلی الفت‌پور، (۱۳۹۶)، *حکومت (دایرةالمعارف حقوق عمومی)*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- آشتیانی، محمدحسن، (۱۴۲۵ ق)، *الرسائل التسع*، قم: چاپ زهیر.
- ابوالقاسم، علیدوست، (۱۳۸۱)، *فقه و عقل*، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- _____، (۱۳۸۹)، *فقه و مصلحت*، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد، (۱۳۹۲ ق)، *مفردات الفاظ القرآن* (ترجمه غلامرضا خسروی)، تهران: نشر مرتضوی.
- امام خمینی، سیدروح‌الله، (۱۴۰۳ ق)، *تحریر الوسیله*، قم: مؤسسه مطبوعات دارالعلم.
- انصاری، باقر، (زمستان ۱۳۸۳)، «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، شماره ۶۶.
- بهجت فومنی، محمدتقی، (۱۴۲۸ ق)، *استفتائات*، قم: دفتر حضرت آیت‌الله بهجت.
- تیموری سندسی، سیده‌ام البنین (۱۳۸۹)، *چالش‌های حقوق بشری ایدز*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- _____، (۱۳۹۴)، *چالش‌های حقوق بشری ایدز*، تهران: انتشارات جنگل.
- جاوید، محمدجواد و مریم مهاجری، (۱۳۹۷)، «مبانی مداخله دولت در نهاد خانواده در نظام حقوقی ایران»، دوره ۲۱، شماره ۸۲.
- جبعی عاملی، زین‌الدین (شهیدثانی)، (۱۴۱۳ ق)، *مسالك الافهام فی شرح قواعد الاحکام*، (تصحیح لجنه التحقيق فی مؤسسه المعارف الاسلامیه)، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، (۱۳۸۶)، *مبسوط در ترمینولوژی حقوق*، ج ۴، تهران: گنج دانش.
- حر عاملی، (۱۴۰۹ ق)، *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسه آل‌البتیت (علیهم‌السلام).
- حسینی کاشانی، سید روح‌الله؛ شریفی، عنایت و سیدمحمود علوی، (پاییز ۱۳۹۸)، «مبانی انسان‌شناختی حق بر حریم خصوصی از دیدگاه اسلام»، *مطالعات حقوقی*، دوره یازدهم، شماره سوم.
- حلّی، حسن بن یوسف، (۱۴۱۳ ق)، *قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام*، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.
- _____، (۱۴۱۳ ق)، *مختلف الشیعه فی احکام الشریعه*، ج ۱۶، تحقیق لجنه التحقيق فی مؤسسه النشر الاسلامی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، *لغتنامه*، تهران: دانشگاه تهران.
- راسخ، محمد و امیرحسین خداپرست، (۱۳۷۳)، «حق بر باروری؟»، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره هفتم، شماره ۲.
- راسخ، محمد و مهناز بیات کمیتکی، (۱۳۹۰)، «مفهوم مصلحت عمومی»، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۵۶.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۲۴)، *المفردات فی غریب القرآن*، دفتر نشر کتاب.
- روشن، محمد، (۱۳۹۱)، *حقوق خانواده*، تهران: انتشارات جنگل.
- زراعت، عباس، (۱۳۸۲)، *اصل آیین دادرسی کیفری ایران*، تهران: مجد.
- سبحانی، جعفر، (۱۳۹۹)، «پرسش قرآنی از آیت الله العظمی سبحانی: پاسخ به یک پرسش قرآنی»، درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۷۱۰.
- شفیعی سروستانی، ابراهیم، (۱۳۹۵)، *سلامت جنسی در جامعه اسلامی، جلد دوم (سلامت جنسی در نگاه کارشناسان)*، قم: مرکز پژوهش و سنجش افکار صدا و سیما.
- شهباز قهفرخی، سجاد و مصطفی مسعویان، (۱۳۹۱)، «حمایت از حریم خصوصی اشخاص از منظر آیات و روایات»، دو فصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، پاییز و زمستان، سال سوم، شماره دوم.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، (۱۴۱۷ ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- عبدالله، جواد آملی، (۱۳۷۵)، *فلسفه حقوق بشر*، قم: اسراء.
- عبدی، احمد و یاسین کتابی رودی، (۱۳۹۳)، «جایگاه حق بر سلامت در اسلام و حقوق بین‌الملل»، تأمین اجتماعی، ۱۳(۲-۳)، ص ۹۹-۱۲۴.
- علی احمدی، حسین، (۱۳۷۸)، *نقش مصلحت نظام در فقه اسلام (احکام حکومتی و مصلحت)*، ج ۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- علیدوست، ابوالقاسم، (۱۳۸۸)، *فقه و مصلحت*، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- غروی نائینی، میرزاحمدحسین، (۱۳۷۳ ق)، *منیة الطالب فی حاشیه المکاسب*، ج ۱ و ۲، به تقریر موسی بن محمد نجفی مرعشی، تهران: المکتبه المحمدیه.
- غزالی، محمد، (۱۴۱۷ ق)، *المستصفی فی علم الاصول*، تصحیح محمد عبدالاسلام، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- قنواتی، جلیل و جاویر حسین و شاهرخ صالحی، (۱۳۹۳)، «میان کنش قاعده لاضرر و حریم خصوصی خانواده»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ششم، شماره دوم.

- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۶)، *الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری و مسئولیت مدنی)*، ج ۱، تهران: دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۹۰)، *وقایع حقوقی - مسئولیت مدنی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- _____، (۱۳۹۳)، *حقوق خانواده*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کعبی، عباس، (۱۳۹۵)، *تحلیل مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران، تحلیل مبانی اصل دهم قانون اساسی*، تهران: دفتر مطالعات نظام‌سازی اسلامی.
- محقق حلی، جعفر بن حسن، (۱۴۰۳ ق)، *معارج الاصول*. تحقیق محمدحسین رضوی، قم: آل‌البتیت.
- _____، (۱۴۰۹ ق)، *شرائع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام*، تصحیح محمدعلی بقال، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- مصطفوی، حسن، (۱۳۷۴)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد.
- موحد، محمدعلی، (۱۳۸۴)، *در هوای حق و عدالت (از حقوق طبیعی تا حقوق بشر)*، تهران: کارنامه.
- موسوی خویی، سید ابوالقاسم، (۱۴۱۰ ق)، *تکمله المنهاج*، قم: نشر مدینه العلم.
- نائینی، محمدحسین، (۱۴۲۴ ق)، *تنبيه الامه و تنزيه المله*، تصحیح سید جواد ورعی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- نجفی، محمدحسن، (۱۳۶۷)، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، ج ۲۹-۳۰، تهران: المکة الاسلامیه.
- _____، (۱۹۸۱)، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، ج ۴۲، چاپ هفتم، دارالحیاء التراث العربی.
- نقیبی، سید ابوالقاسم، (۱۳۸۹)، «حریم خصوصی در مناسبات و روابط اعضای خانواده»، فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، بهار و تابستان، سال پانزدهم، شماره ۵۲.
- نقیبی، سید ابوالقاسم؛ سید محمدعلی صدرطباطبایی، (۱۳۹۴)، «جایگاه توالد و تناسل در حقوق و اخلاق اسلامی». دوره ۵، شماره ۱۷، ص ۱۴۷-۱۶۸.
- واحدی، علی بن احمد، (۱۴۱۱ ق)، *اسباب نزول القرآن*، بیروت: دارالکتب العلمیه.